

2008 YILI LAODİKEİA ANTİK KENTİ KAZILARI

Celal ŞİMŞEK*

Laodikeia'da; 09 Haziran-14 Kasım 2008 tarihlerinde Asopos Tepesi, Doğu Bizans Kapısı Kuleleri, Doğu Bizans Nymphaeumu, A Evi, Kuzey Bazilikası (Kilisesi), Kuzey Tiyatrosu ve Kuzey Nekropolü'nde (kuzeydoğu, kuzey ve kuzeybatı) çalışılmıştır¹.

1)- Asopos Tepesi Çalışmaları (Resim: 1-3)

Asopos Tepesi 1 ve 2'deki çalışmalar, Laodikeia antik kentinin en erken yerleşimiyle ilgili verilerin elde edilmesi amacıyla yürütülmektedir². Asopos Tepesi'nde kazı çalışmalarının yanı sıra çevrede yüzey araştırmaları ve yer radarı ile tarama çalışmaları yapılmıştır. 2008 yılında yapılan yüzey araştırmaları sonucunda Asopos Tepesi'nin kurulu olduğu doğal yükseltinin

* Prof.Dr. Celal ŞİMŞEK, PAÜ, FEF, Arkeoloji Bölümü, Kınıklı Kampusu, Denizli/TÜRKİYE. e-mail: csimsek@pau.edu.tr

1 Bakanlık temsilcisi Çankırı Müzesi'nden Resul İbiş ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden Erdal Yiğit'dir.

Kazı Heyeti: Prof.Dr. Celal Şimşek, Prof.Dr. Mehmet Meder, *Asistanlar:* M. Ayşem Tarhan, Mehmet Okunak, Bahadır Duman, Sedat Akyol, Erim Konakçı, Barış Yener. *Restoratörler:* Uzm. Restorator Uluç Erten, Uğur Genç, *Arkeologlar:* Mustafa Bilgin, Bilge Yılmaz, Gözde Adıgüzel, Arzu Deniz Karabeyin, Leyla Korkmaz, Gökhan Yılmaz, Zerrin Kuzu, Ü. Kemal Parlak, Ayşegül Arıç. *Öğrenciler:* Pamukkale Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Mersin Üniversitesi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İTÜ, Arkeoloji, Sanat Tarihi, Mimarlık, Restorasyon bölümlerinden öğrenciler kazıda görev almıştır. Web: <http://laodikeia.pau.edu.tr/>

Finans Kaynakları: Kültür ve Turizm Bakanlığı (DÖSİMM), Denizli Valiliği-İl Özel İdaresi, Denizli Belediyesi, Pamukkale Üniversitesi, TÜBİTAK, TÜRSAB, Denizli Sanayi Odası, PASVAK, Başarı Tekstil (İsmail Yılmaz), Modal (İbrahim Yıldız), Birtaş İnş. A.Ş., Denizli Diş Hekimleri Odası.

2 C. Şimşek, *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, İstanbul, 2007a, 33, 55, Res. 8; C. Şimşek, "2007 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları", 30. KST II, 2009, 409-411, Res. 1-3.

yanı sıra tepenin kuzey yamaçlarında ve nekropol alanına devam eden düzlük alanlarda da prehistorik yerleşimin yayılım gösterdiği anlaşılmıştır. Ulaşılan bu yeni verilere göre belirlenen ikinci prehistorik yerleşim alanına “Asopos Tepesi 2” adı verilmiştir. Çalışmalar mevcut çift konili olarak tanımlanabilecek, ancak orijinalde doğal tepe üzerinde yayılan geniş höyük yerleşiminin varlığını ortaya koymuştur. Roma İmparatorluk Döneminde (olasılıkla M.S. 1. yy.da) höyük yerleşiminin ortası yarılarak bir ana yol hattı oluşturulmuş, Hierapolis Caddesi ve buna bağlı kuzey sonda Hierapolis’e ulaşımı sağlayan kapı yapılmıştır. Gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda, Laodikeia antik kentinde prehistorik yerleşim dokusunun “Asopos 1” ve “Asopos 2” olarak tanımlanan iki alan üzerinde bulunduğu ortaya konmuştur. Tespit edilen bu iki yerleşim alanında ilki (doğudaki) “Asopos Tepesi 1”, batıdaki “Asopos Tepesi 2” olarak tanımlanmıştır.

a) *Asopos Tepesi 1*: Asopos Tepesi 1’ de yürütülen kazı çalışmaları, 2007 yılında ulaşılan stratigrafik verilerin kontrol edilmesi ve ulaşılan mimarî unsurların geniş bir alanda değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Çalışmalar sonucunda, VIII tabaka ve bu tabakaların alt evreleri ortaya çıkarılmıştır. 2007 yılı çalışmalarında a-b-c olarak evrelere ayrılan I. tabaka, bu yıl stratigrafik sonuçların netleşmesinden dolayı, I-II-III olarak tabakalara ayrılmıştır. Geç Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenen I. tabaka, kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu 11.84m. uzunluğundaki bir duvar ve bu duvarla biri bağlantılı diğeri bağlantısız 2 ayrı duvar ve künk sistemi ile temsil edilmektedir. I. tabakada bulunan Costantinius (M.S. 308-330), Valens (M.S. 375-378) ve Theodosius (M.S. 379-395) Dönemlerine ait sikkeler tabakanın tarihlendirilmesine katkı sağlamıştır.

II. tabaka, Geç Roma duvarının 1.80m. güneyinde iç yüzü freskle kaplı bir duvarla temsil edilmektedir. Bu duvarın tabanı üzerinde ahşap bir rafın yıkılması sonucunda üst üste binmiş konteks bir buluntu topluluğuna ulaşılmıştır. Bu buluntu topluluğunun içerisinde çok sayıda Roma İmparatorluk Dönemine ait çanak çömleğin ve küçük buluntunun yanı sıra Aurelianus Dönemine (M.S. 270-275) ait sikke bulunmuştur.

Asopos Tepesi 1’de açmanın doğu yarısında tespit edilen III. tabaka (Helenistik Dönem) kuzey ve doğu duvarları korunmuş olan mekân ve bu mekâna ait olan çöp çukuru ile temsil edilmektedir. Burada Antiokhos III (M.Ö. 223–187)’e ait bronz sikke bulunmuştur.

IV. tabaka (Demir Çağı) ile bağlantılı herhangi bir mimarî yapı katı henüz bulunmamakla birlikte farklı tabakalarda, özellikle M.Ö. 7-6. yy.a tarihlenen çanak-çömlekler bulunmuştur. Geç Tunç Çağına tarihlenen V. tabaka özellikle Hellenistik ve Roma Döneminde gerçekleştirilen inşa faaliyetlerinde önemli derecede tahribata uğramış ve sınırlı bir alanda korunmuştur. Bu tabaka ile bağlantılı 1.48m. uzunluğunda, 0.40m. genişliğinde bir duvar ve bu duvarın hemen kuzeyinde yanmış durumda olan sıkıştırılmış topraktan taban bulunmuştur. Geç Tunç Çağı tabakasına nazaran daha iyi korunmuş olan Orta Tunç Çağı tabakasında (VI. tabaka) tahribata uğramış yapı duvarları, ocak, taban ve çok sayıda seramik parçası çıkarılmıştır. Erken Tunç Çağı (VII. tabaka) ise çok zayıf mimarîsi ve kaba nitelikte seramik parçalarıyla birlikte içerisinde problemleri barındıran bir tabakadır. Genel karakteri kaba olan seramiklerin yanı sıra sınırlı alanlarda belirlenen taş dizeleri arasında tabanlar bulunmuştur. Ana toprağın hemen üzerinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ise üzengi kulplar, basit ağız kenarlı çanaklar ve özellikle açık bir profil veren çanaklarla temsil edilen zayıf yapı katının Geç Kalkolitik Dönem kültürünü temsil ettiği anlaşılmıştır. ETÇ ve Kalkolitik Dönem yapı katında havaneli, ezgi taşı gibi günlük kullanıma yönelik buluntuların yanı sıra farklı kaynaklardan alındığı anlaşılan siyah, kahverengi ve beyaz (saydam) obsidyenlerin yoğun olarak bulunması, bölgeler arasında ticareti de ortaya koyan önemli bir belirleyici olmuştur. Obsidyenler üzerinde yapılan analizler bulunan örneklerin kökeninin Orta Anadolu ve Ege Adaları ile bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur.

b)- Asopos Tepesi 2: Asopos Tepesi 2, Asopos (Gümüşçay) Nehri’ne bakan yerleşmedir. 2008 yılında D3 karesinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında öncelikli hedef bu tepe üzerindeki stratigrafinin anlaşılması olmuştur. Gerçekleştirilen çalışmalarda Asopos Tepesi 1’de tespit edilen stratigrafik

verilerin bazıları ile paralellikler ortaya konmuş ve II-III-IV-V-VI ve VII. tabakalara ait arkeolojik veriler belirlenmiştir. Kazılarda yüzey toprağının alınmasının hemen ardından Roma İmparatorluk Dönemi tabakasına ulaşılmış iri taş bloklarından inşa edilmiş beyaz sıvalı bir duvar ve bu duvarın arka yüzüne dayandırılan fırın tespit edilmiştir. Bir ışikle bağlantılı olduğu anlaşılan mekânın taban seviyesi üzerinde yoğun miktarda Roma İmparatorluk Dönemi seramiği ve İmparator Caracalla (M.S. 211-217)'ya ait bronz sikke bulunmuştur. Mekân duvarına paralel uzanan 1.15m. çapındaki fırın, tuğlalardan örülmüştür. Fırın 0.30 m. genişliğinde dere taşları ve kiremit parçalarıyla çevrelenmiştir. Fırının içinde düşmüş halde 0.10m. çaplı pişmiş toprak bacadan bulunmuştur. Fırının içinin kademeli olarak temizlenmesi sonunda, üst yapıya ait çok sayıda kiremit parçaları ve Roma Dönemine tarihlendirilen seramikler bulunmuştur. Fırının pişmiş toprak tuğlalardan oluşan zemininde yanık olan taban tuğlalarının üzerinde yaklaşık 0.6m. kalınlığında kül tespit edilmiştir. Yan kısımda eğimli yerleştirilen pişmiş toprak boru, içerdeki ateşin hava (körükleme yöntemiyle) ile yoğunlaştırılmasıyla ilişkilidir.

Geç Helenistik-Erken Roma Dönemine tarihlenen III. tabakada ışık kompleksinin bir bölümü açığa çıkarılmıştır. Söz konusu alanda bir seramik fırını, iki su kanalı, künkler ve ışık duvarı tespit edilmiştir. İçerisinde bulunan kandiller aracılığıyla Helenistik Döneme (M.Ö. 2. yy.) tarihlendirilen fırın 0.91m. çapa sahiptir. Fırının girişi 0.77m. uzunluğunda ince bir koridor ile sağlanmakta ve anahtar deliği şeklinde bir plan ortaya koymaktadır. Fırın içerisinde gerçekleştirilen çalışmalarda 8 adet tam kandilin yanı sıra farklı kandillere ait çok sayıda parça da tespit edilmiştir. Bu durum fırının kandil yapımında kullanılırken yıkıldığını gösterir. Fırın içerisinde ayrıca 0.25m. yüksekliğinde kemik yığınının ulaşılmıştır. Fırının koridor biçimindeki giriş kısmının önünde ise tuğla ve dere taşlarının kullanımı ile yapılmış bir taban belirlenmiştir.

Demir Çağına tarihlenen IV. tabaka ile bağlantılı hiçbir mimarî unsura ulaşılmamıştır. Bu dönem II-III ve V. tabakalar da bulunan kontekst dışı seramiklerle tanımlanmaktadır. Demir Çağına tarihlenen seramikler çok az sayıdadır.

Geç Tunç Çağına tarihlenen V. tabaka bir fırın ve fırının batısında yer alan taş kümeleriyle temsil edilmektedir. Bu alan çevresinde fırının işlevi ile ilgili taş kümeleri ve olasılıkla bir kil havuzu tespit edilmiştir. Sıvalı Roma duvarının güneyinde açığa çıkarılan; iç yüzü sıvalı, daire formlu (1.15m-1.00m.) fırının 0.59m. genişliğinde girişi vardır. Fırının içerisinde çok sayıda dere taşı ve döküntü kerpiç parçaları ve yer yer küllü alanlar tespit edilmiştir.

Orta Tunç Çağına tarihlenen VI. tabaka ilgili olarak oldukça sınırlı arkeolojik materyale ulaşılmıştır. Bu evre ile ilişkili tek mimarî unsur açmanın kuzey bölümünde yer alan dere taşlarından inşa edilmiş 1.50m. çapındaki taş kümesidir. Söz konusu taş kümesinin çevresinde yoğun miktarda M.Ö. 2. binyıla tarihlenen arkeolojik materyal bulunurken, içerisinde az sayıda seramik bulunmuştur. Bu tabakanın erken evresi ile ilgili olarak ayrıca yoğun döküntü kerpiçlere ve yanık alanlara ulaşılmıştır. Aynı alanda 2 adet sağlam durumda ağırşak, bölgenin dokuma geleneğinin eskiliğini gösteren tezgâh ağırlıklar ve çok sayıda seramik bulunmuştur. Bu alan ve Asopos Tepesi 2'nin tüm tabakaları hakkındaki bilgilerimiz devam edecek kazı çalışmaları ile açıklığa kavuşacaktır.

II)- Doğu Bizans Kapısı, Güney ve Kuzey Kule Çalışmaları (Resim: 1, 4-5)

2007 yılında Suriye Caddesi, portikler ve gerisindeki dükkân sıralarının ön duvarları *anastylosis* esas alınarak ayağa kaldırılmıştır³. Burada, M.S. 7. yy.ın başı İmparator Focas (602-610) Dönemi depreminde tamamen yıkılmış hâlde ortaya çıkarılan kaideler, sütunlar, başlıklar ve ayakların buluntu halleri (in situ) ayağa kaldırılarak, M.S. 6. yy. devşirme mimarî malzemelerden oluşturulan cadde tekrar canlandırılmıştır.

2008 yılında Doğu Bizans Kapısı Güney ve Kuzey Kulelerin restorasyonlarının yapılması için kulelerin çevresindeki dolgu toprağı

3 Bkz. C. Şimşek, 2003 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı, 26. *KST I*, 2005, 306-308; C. Şimşek, 2004 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı, 27. *KST I*, 2006, 419-420; C. Şimşek, 2005 Yılı Laodikeia Kazısı Çalışmaları, 28. *KST I*, 2007b, 459-461; Şimşek 2007a, 115-127, Res. 47a-s; C. Şimşek, "2006 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları", 29. *KST III*, 2008, 99-101, Res. 1-4; Şimşek 2009, 412-414, Res. 1, 4-5.

temizlenerek, Erken Bizans Dönemi'nde alanda kullanım gören çeşitli mekânlar ve işlikler ortaya çıkarılmıştır.

Güney Kule

a) *Kazı çalışmaları:* Restorasyon öncesi Güney Kule'nin çevresindeki çalışmalar dört ayrı açmada gerçekleştirilmiştir. Bunlar; doğu, kuzeydoğu, güney ve batı açmalarıdır. Amaç, kule etrafındaki yapıların ortaya çıkarılması, kullanım amaçları ve tarihlendirmelerinin yapılması ve bu alanlara düşen kule bloklarının tespit edilmesidir.

Doğuda 6.20x5m. ölçülerinde yapılan açmada 0.5m. kalınlığında çakıl taşı ve kiremit parçası katkılı harç taban ortaya çıkarılmıştır ve taban üzerinde İmparator Focas (M.S. 602-610) Dönemine tarihlenen bronz sikke ele geçirilmiştir. Kuzeydoğuda yapılan çalışmalarda 2006 yılında bir kısmı ortaya çıkarılan Güney Kule'nin kuzeydoğu dış köşesine bitişik 0.75m kalınlığında çay taşı, mermer ve travertenden yapılmış olan portik duvarının 11m.lik kısmı açığa çıkarılmıştır. Burada kulenin doğusundaki mekâna geçişi sağlayan 1.75m. genişliğinde kapı açıklığıyla karşılaşmış, ayrıca bu açıklığın güneyinde ve açıklık içerisinde bulunan eşik taşına bitişik durumdaki 1.75x1.05m. ölçülerindeki kireç harçtan yapılmış bir rampa tespit edilmiştir. Ortaya çıkarılan iki postamentli kaide ile Suriye Caddesi'nin bu alandan doğudaki Suriye Kapısına kadar uzanan hattının devamlılığı gösterilmiştir. Ele geçirilen sikkeler, M.S. 4.yy.ın ikinci yarısı ve 5.yy.ın ilk yarısına aittir. Güney açmasında kulenin bu cephesinde İmparator Focas Döneminde (M. S. 602-610) meydana gelen büyük depremle yıkılan duvarlar açığa çıkarılarak olduğu gibi korunmuştur. Bu cephede devşirme olarak kullanılan bloklar içinde en dikkat çekici olanı İmparator Domitianus (M.S. 81-96) Döneminde yapıldığını bildiğimiz cadde portiğine ait yazıtlı triglif-metoplu bir Dor arşitradıdır.

Batı açmasında ise Güney Kule'ye bitişik ve sur duvarının batısında ortaya çıkarılan mekân içinde pişmiş toprak tuğlalardan yapılan, yuvarlak bir ekmek fırını (1.15x1.00m.) ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Güney Kule'nin kuzeybatı

tarafında, kuleyle ilişkili olduğu düşünölen 5.20x4.60m. ölçülerinde kulenin girişiyle bağlantılı bir mekânla karşılaşılmıştır. Mekânın cadde ile bağlantılı olarak yapılan 1.35m. genişliğinde bir geçişe sahip olduğu görölmüş, ancak bu kapı daha sonraki dönemlerde kapatılmıştır.

b)- Restorasyon çalışmaları: Doğu Bizans Kapısı Güney Kule’de ilk çalışmalar 2006 yılı kazı çalışmalarında gerçekleştirilmiştir. Kazı sonrası yapının tamamı ortaya çıkarılmış ancak kulenin sadece 3-4 sıra (doğu cephede 1.75m, güney cephede 2.20m. yüksekliğinde) haricinde tamamına yakınının yıkılmış olduğu gözlemlenmiştir. Kalan bloklarda da açılmalar ve kaymalar tespit edilmiştir. Yapının, deprem etkisiyle, daha çok batıdan doğuya ve kısmen güneye doğru yıkıldığı belirlenmiştir.

Güney Kule’de restorasyon sonunda toplamda 10 sıra taş yerine konarak kule yükseltilmiştir. Kulenin en yüksek köşelerinin ölçülerine bakıldığında, kuzeydoğu köşesi 6.10m. güneydoğu köşesi 5.15m. kuzeybatı köşesi 5.35m. güneybatı köşesi ise 4.92m. ye yükseltilmiştir. Ayrıca kuleden sur duvarının devam ettiğini göstermek için, güneye devam eden sur 11.50m. uzunluğunda restore edilmiş ve dört taş sırası konarak, 2.18m. yükseltilmiştir. Güneybatı kısmında yer alan batı surunda ise 4.92m. yüksekliğinde, 4.40m. uzunluğunda sur duvarı restore edilmiştir. Kuzeye devam eden batı surunun yüksekliği 4.05, uzunluğu 4m.dir.

Güney Kule’nin traverten bloklardan örölü iç ve dış taş sıralarının blokajı için dişli kum, kaymak ve hidrolik kireç ile iç kısımlarda portland çimentosu kullanılmıştır. Bu karışımın içine harcı tutması, yapının mukavemeti amacıyla dolgu malzemesi olarak traverten blok parçaları atılmıştır. Güney Kule’de yapının mukavemetini korumak ve olası bir tehlikede hasarı en asgariye indirmek amacıyla bazı bloklarda kenet sistemi kullanılmıştır. Yapının her taş dizisinde köşe taşlarına uygulanan kenet sistemi aynı zamanda sabitlendiği noktada epoksi araldit yöntemi kullanılarak sağlanmıştıdır.

Güney Kule’de gerçekleştirilen derz aralarının doldurulması çalışmalarında “orijinal” derzi yakalamak amacıyla Erken Bizans duvarlarında kullanılan harç karışım oranları ve renkleri tespit edilerek, bu orijinale yakın yeni harç

karışımı hazırlanmıştır. Hazırlanan harç, sadece uygulama yapılan alanlarda kullanılmış orijinal derzlerde herhangi bir uygulama yapılmamıştır. Derz uygulandıktan sonra ise traverten bloklardan duvar örgüsünü ön plana çıkarmak için 3cm. içeriye doğru tıraşlanmış böylece yapının orijinaline sadık kalınmıştır. Güney Kule’de kuzeye göre daha düz ve büyük traverten bloklar ele geçirildiğinden daha az harç kullanılmıştır.

Kuzey Kule

a)- *Kazı çalışmaları:* Kuzey Kule’nin çevresindeki çalışmalar Batı ve Doğu Açması olarak iki farklı alanda gerçekleştirilmiş ve açmalardaki bölümlere 1, 2 gibi mekân numaraları verilmiştir. Kulenin doğusunda doğu duvarına bitişik mekânla bağlantılı olduğu düşünülen ve duvar kalınlıkları 0.75-0.80m. arasında değişen bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Mekânın doğu duvarına ulaşılamamıştır. Batı duvarında önceki yıllarda ortaya çıkarılan 1.07m. genişliğinde açıklığın mekânla geçişi sağlayan bir kapı olduğu tespit edilmiştir. 1 No.lu mekân olarak adlandırılan bölümün kullanım amacına ilişkin olarak, batı duvarı köşesinde 2.70x0.90m. ölçülerinde dörtgen planlı ve tabanı tuğla döşemeli bir alan tespit edilmiştir. Burası olasılıkla işlik olarak kullanılmış olup kuzey duvarınca uzanan bir sekiye sahiptir. Batı açmasında 2 No.lu mekân olarak adlandırılan 4.50x4.50m.lik kare planlı oda ortaya çıkarılmış olup, kuzey ve batı duvarında diğer mekânlara geçişi sağlayan birer kapı açıklığı bulunur. Surun batısında yapılan kazılar sonunda ise 2 No.lu mekânın kuzeyinde, 3 No.lu mekân olarak adlandırılan 3.20m. uzunluğunda, 0.40m. kalınlığında çay taşı, çatı kiremidi ve kırık mermerlerden yapılmış zayıf yapıli Geç Antik Dönemde kullanıldığı anlaşılan bir mekân duvarıyla karşılaşmıştır.

b)- *Restorasyon çalışmaları:* Doğu Bizans Kapısı Kuzey Kule’de 2006 yılında gerçekleştirilen kazıda yapının tamamı ortaya çıkarılmış, kulenin güney ve kuzeyinde 5-6 sıra, doğu ve batısında ise 3-4 sıra blok kalabilmiş olup bunların haricinde tamamına yakınının yıkılmış olduğu gözlemlenmiştir. Kalan bloklarda da açılmalar ve kaymalar tespit edilmiş, yapının deprem etkisiyle, daha çok batıdan doğuya doğru yıkıldığı belirlenmiştir.

Kazılar sonucunda 7.30x8.35m. ebadındaki Kuzey Kule’de ayakta kalabilen bölümlerde doğu cephede 1.85m, güney cephede ise 3.20m. yüksekliğinde taş sırasının kalabildiği tespit edilmiştir. 2008 yılında ise Kuzey Kule’nin orijinal malzemesi ile restore edilmesi ön plana alınmış ve yapının restorasyonuna başlanmıştır. Kuzey Kule’de öncelikle yerlerinden oynamış ve derz aralıkları zamanla boşalmış veya doğal tahribat sonucu kum dolmuş kısımlarda mekânîk temizlik yapılarak sağlanmıştır. Kuzey Kule’de yapılan restorasyon çalışmaları sonucunda orijinal taşlarla 9 sıra halinde kule yükseltilebilmiştir. Yapının kuzeydoğu köşesinin yüksekliği 4.40m.ye, kuzeybatı köşesinin yüksekliği 3.30m.ye, güneydoğu köşesinin yüksekliği 5.60m.ye güneybatı köşesinin yüksekliği ise 5.50m.ye ulaşmıştır. Ayrıca kule ile sur bütünlüğünü göstermek amacıyla var olan sur temelini üzerine 5 taş sırası (2.85m. yüksekliğinde), 9m. uzunluğunda yapılarak, kuzeye doğru devamlılığı gösterilmiştir. Sur duvarının içinde ise orijinalinde olduğu gibi, surun mukavemetini arttırmak için irili-ufaklı traverten blok parçalarından oluşan dolgu kullanılmıştır. Aynı işlem kulenin kuzeye doğru, Doğu Bizans Nymphaeum’u boyunca uzanan 11m. uzunluğunda 3.20m. yüksekliğinde restore edilen sur duvarında da tekrarlanmıştır.

Kuzey Kule’de özellikle yapının temel sağlamlığını korumak için kullanılan bir başka yöntem de “kenet sistemidir”. Bu sistem sayesinde kulenin iç ve dış köşelerini oluşturan taş sıraları 3/5lik demir lamalarla birbirine bağlanmış, bu kenetlerin traverten bloklara sabitlenmesi için de araldit-epoksi enjeksiyonu ile dolgu yapılmıştır. Kuzey Kule’de gerçekleştirilen derz aralarının doldurulması çalışmalarında “orijinal” derzi yakalamak ilk amaç olarak belirlenmiştir ve buna uygun Güney Kule’de hazırlanan harcın benzeri hazırlanmıştır. Hazırlanan harç sadece restorasyonu gerçekleştirilen alanlarda kullanılmış orijinal derzlerde herhangi bir uygulama yapılmamıştır. Derz uygulandıktan sonra ise traverten bloklardan duvar örgüsünü ön plana çıkarmak için 3cm. içeriye doğru tıraşlanmıştır.

Kuzey Kule’de yapılan restorasyon çalışmalarında kullanılan malzeme ve yöntem Güney Kule ile aynıdır. İki kulenin restorasyonları sonunda aralarındaki kod farkı 1.14m.dir.

Çalışmalar sonucunda Doğu Bizans Kapısı, Güney ve Kuzey Kulesi kazılarında çıkan bütün traverten bloklar restorasyon için kullanılmıştır. Orijinalde M.S. 5. yy. başlarında yapılan kule ve surlar, M.S. 7. yy. başında İmparator Focas Dönemi (M.S. 602-610) depreminde diğer tüm yapılar gibi yıkılmış ve arkasından kent terk edilmiştir. Bu terkin arkasından, kuleler ve surlar da taş ocağı olarak kullanılarak birçok blok alandan taşınmıştır. Kulelerin restorasyonu amaçlı yapılan kazılarda ise kulelerle ilişkili olduğu düşünülen mekânlar ve duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Bunlar büyük olasılıkla M.S. 494 depremi arkasından yapılmış ve İmparator Focas Dönemi (M.S. 602-610) depremine kadar kullanılmıştır.

III)- Doğu Bizans Nymphaeumu Kazıları (Resim: 1, 4-6)

2006 yılında başlayan *nymphaeum* kazılarına 2007 yılında ara verilmişti. 2008 yılı kazıları, daha önce bir kısmı açılan havuzun tamamının ortaya çıkarılmasına yönelik olarak yapılmıştır⁴. Yapı, Doğu Bizans Kapısı'nın Kuzey Kulesi ile sur duvarlarına bitişik ve kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı (21.50x9.85, içten içe 18.70x6.80m.) yapılmıştır. İki kademeli olan (kademe farkı 0.80m.dir) kalın duvarlar tuğla, çay taşı ve kireç harçlı olarak örülerek, 2.20m. derinliğindeki ana havuzu oluşturur. Havuz duvarları kiremit kırıkları katkılı kalın sıvalıdır. Havuz tabanında biri doğuda, diğeri kuzey ortada olmak üzere iki tahliye borusu vardır. Havuzun kontrolü ve temizliği için kulenin kuzeydoğu köşesi ile ana havuzun güneyi arasına yapılmış basamaklı çıkış bölümü yer alır. Buradaki eşik içinde su tahliye sistemi bulunur.

Nymphaeumun doğuya bakan ön cephesi, 2.50m. aralıklarla yerleştirilmiş nişli 3 çeşme ile hareketlendirilmiştir. Nişlerin iki yanına devşirme traverten bloklar yerleştirilerek, bunun üzerine kemer yapılmış olmalıdır. Bu uygulama ile nişler ana duvarın önünde yer almış ve havuz duvarına suyun yapacağı basınca karşı aynı zamanda destek sağlanmıştır. Nişlerin zemin kısmına da havuz içindeki gibi 0.47x0.47m. ebadında tuğla plâkalar döşenmiştir

4 Bkz. Şimşek 2007a, 163-166, Res. 45f, 59abc; Şimşek 2008, 104, Res. 4-5.

Nymphaemun kuzey kısa duvarı ortasında ve duvar içinde 0.60m. derinliğinde, 0.70m. genişliğinde, bir niş daha tespit edilmiştir. Bu nişin iç bölümünün tamamı üstte sağır kemerli olmak üzere, tuğla örgülü olarak yapılmıştır. Sağır kemer içinde yer alan künk, daha sonra kapatılmıştır. Nişin su akan çeşme kısmının ise harç ve çay taşı kullanılarak kapatıldığı gözlemlenmiştir. Nişin mihraplı olan üst kısmında buraya su aktarımını gerçekleştiren çapı 0.11m. olan pişmiş toprak künk tespit edilmiştir. Bu künk, iki kademeli duvarın, ikinci kademe başlangıcına yerleştirilmiştir. 2006 yılında yapılan kazı çalışmaları sonucunda, havuzun ön cephesinde, güneydeki ilk nişin hemen yanında 13.5cm. çapında tahliye kanalı bulunmuştu. 2008 yılında yapılan çalışmalar sonucunda ise *nymphaeumun* kuzeyde yer alan bu nişin taban seviyesinde havuza ait ikinci bir (içte pişmiş toprak, dışta ise traverten) tahliye küngü daha ortaya çıkarılmıştır. Bu küngün çapı ise 12cm. dir. Bu yöndeki mihraplı niş hem çeşme olarak, hem de havuzun içindeki suyun tahliyesi olmak üzere iki amaçlı kullanılmıştır.

Diğer taraftan, Doğu Bizans *Nymphaemunun* batıda yer alan uzun arka duvarı ile Erken Bizans sur duvarının doğu önü arasında yarım kemerli 280.52m. kodunda yüksekliği 0.63m, genişliği 0.35m. olan bir açıklık tespit edilmiştir. Açıklığın tabanı 0.17x0.35m. ebadında pişmiş toprak plâkalar ile döşenmiştir. Bu açıklık mimarî bir çözüm olarak çeşmenin ana havuzundan olası sızan su ve su buharının yaratacağı nemin, sur duvarına zarar vermesini önlemek amacıyla yapılmıştır. II. Su Dağıtım Terminali'nden gelen bir hatla ana havuza su, sur duvarının doğu önünde ve havuzun orta hizasında yer alan bir sistemle sağlanmaktaydı. Bununla ilgili olarak parapet blokları ve içi delinerek boru olarak kullanılan Erken Bizans Dönemine ait sütun başlığı ele geçmiştir.

Doğu Bizans *Nymphaemunun* havuz kısmının duvarları kireç harç kullanılarak, çay taşı ve tuğla ile örülmüş olup, üzeri 0.70x0.70m. ebadında tuğla plâkalar ile kaplanmıştır. Zemin seviyesine yakın güneybatı ve kuzeybatı köşelerinde sağlam kalmış duvar sıvaları göze çarpmaktadır. Bu kalın sıva altta kaba üstte ince olarak yapılmış ve sızmaya karşı içi kiremit

kırıntısı katkılıdır. Havuzun güney kısmı oldukça sağlam olmasına rağmen, kuzey kısmında ise tahribat daha fazladır. Bu tahribatın nedeni ise M.S. 7. yy. başında meydana gelen depremle sur duvarları bloklarının havuz içine yıkılmasından kaynaklanmaktadır. Bu yıkıntı içinde ele geçirilen iki yazıt önemlidir. Bunlardan biri İmparator Hadrianus (M.S. 117-138) zamanında kente “Tapınak Koruyuculuğu-Neokoron” unvanı verildiğini göstermekte olup bu kente verilen en erken tarihli ayrıcalıktır. Diğeri ise imparatorun eşi Sabina'nın bronz heykel kaidesi yazıtıdır.

Kazılarda bulunan sikkeler ve diğeri veriler, sur duvarının M.S. 395-396 yılında alınan kararının arkasından M.S. 5. yy. başında yapıldığını ve İmparator Focas (M.S. 602-610) Dönemi depremiyle yıkıldığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla Doğu Bizans Nymphaeumu sur duvarların yapımının hemen ardından “L” şeklinde kule ile sura yaslanır biçimde yapılmış ve M. S. 7. yy. başı depremine kadar kullanılmıştır. Kentin doğu girişi yanında yer alan çeşme, sur duvarı dışında yaşayanlara ve dışarıdan gelenlere su temin eden önemli bir yapıdır.

IV)- A Evi Kazısı (Resim: 1, 7)

“A Evi” kazıları 2006 yılında başlamıştır⁵. Bu alandaki çalışmaların amacı; hippodamik sistemde planlanan kentte 42x51m. ölçülerindeki insula (ada) içinde yer alan sivil konut kompleksin planı ve mekânlarını ortaya çıkarmak, bu mekânların hem birbirleriyle, hem de güneyde Suriye Caddesi ile olan bağlantılarını tespit etmek, 2006 ve 2007 yılı kazı sezonlarında ortaya çıkarılan toplam 18 mekân ile 2008 kazılarında çıkarılan 10 yeni mekânın birbirleriyle bağlantılarını görmek, bu mekânlarda ele geçirilen buluntular ışığında kullanım amacını, değişikliklerini ve kullanım safhalarını ortaya koymaktır.

2006-2008 yıllarında yapılan çalışmalarla birlikte 52x27m. ölçülerinde bir alan kazılarak ortaya çıkarılmıştır. Bu alanda toplam 28 mekân ve biri kuzey-

5 Bkz. Şimşek 2007a, 289-294, Res. 102a-f; C. Şimşek, “2006 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları”, 29. KST III, 2008, 105-106, Res. 1, 7-8; Şimşek 2009, 414-417, Res. 1, 6-7.

güney yönlü diğeri ise doğu-batı yönlü iki ara sokak mevcuttur. 2008 yılı kazı sezonu sonunda insula (ada) üzerinde A Evi'nin kuzey-güney yönünde Suriye Caddesi, kuzey portiği ile bağlantısı sağlanmıştır. Bu bağlantıda ev kompleksinde Suriye Caddesi'nin kuzey portiğinden girişi olan 4 dükkân (dükkânlar kuzey-güney doğrultulu bir koridorla ikişerli ayrılmıştır), dükkânlardan geçilince, dört sütunun taşıdığı içi sundurma çatılı, havuzlu ve soğutma kuyusu bulunan 2 içki içme mekânı, bunların gerisinde 2 adet depo olabilecek mekân kazılarak ortaya çıkarılmıştır. Bu mekânlarda yer alan soğutma kuyuları yuvarlak bilezikli, üst taraflarının bir kısmı örgülü ve kiremit kırıklı kalın sıvalıdır. A Evi kompleksinde dükkânlar, içki mekânları ve depolar doğu-batı doğrultulu bir koridorla, kuzeyde yer alan mekânlardan ayrılmıştır. Bu koridorun kuzeyinde yer alan mekânlar bir iç avlunun etrafında yer alan çeşitli odalardan oluşur. Daha sonraki dönemde mekânın bir kısmı şarap üretim işliğine dönüştürülmüştür. Duvarlarda yer alan freskler (ağırlıklı bitkisel ve çok az parçası kalabilen figürlü) ve İncil'den ayetlerin yer aldığı boyalı duvar yazısı ile olası vaftiz kabı, kompleks içinde bir bölümün dinsel amaçlı düzenlendiğini göstermektedir. Ayrıca erken kullanımda tabanların bir kısmı mozaik, bir kısmı *opus sectile* döşemeye sahipken, sonraki aşamada üretim atölyesine bağlı olarak tabanların bir kısmı *opus spicatum* ve düz tuğla döşemeye dönüştürülmüştür. Kazı buluntuları, A Evi kompleksinin olasılıkla zemin üzerinde tek katlı, çatısının ahşap atkılı omurgalı kiremit döşemeli olduğunu ortaya koymuştur. Diğer taraftan A Evi kompleksi iç avlulu etrafında sıralanan mekânlara sahip konutun hem yaşam, hem dinsel, hem de ticarî mekânlara sahip çok amaçlı kullanımını da ortaya çıkarmıştır.

Kazılan alanlardaki mimarî özellikler, ele geçirilen sikke, seramik, cam, kemik ve metal buluntuların ışığında 'A Evi' olarak adlandırılan yapı kompleksi dört kullanım evresine ayrılarak tarihlendirilmiştir. Bunlar;

A Evi I. Kullanım Evresi; M.S. 3. yy.ın ilk yarısı - M.S. 4. yy.ın ikinci yarısı.

A Evi II. Kullanım Evresi; M.S. 4. yy.ın ikinci yarısı - M.S. 5. yy.ın sonu.

A Evi III. Kullanım Evresi; M.S. 5. yy.ın sonu - M.S. 6. yy.ın ikinci yarısı.

A Evi IV. Kullanım Evresi; M.S. 7. yy. başı.

V)- Kuzey Bazilikası (Kilisesi) Kazıları (Resim: 1, 8)

İlk kez 2008 yılında başlayan Kuzey Bazilikası (Kilisesi) kazı çalışmalarının amacı; iki tiyatro arasında yer alan ve sadece apsisi algılanan yapının genel planını ortaya çıkarmak, kullanım aşaması ve değişikliklerini tespit etmektir⁶.

2007 yılı kazı sezonunda kilisenin tabanına ulaşmak için merkez nefin ortasında 2.0x2.0m.lik bir sondaj açılmıştır. 2008 yılında bu alandaki çalışmalarda yer radarı yöntemi kullanılarak yapının planı tam olarak ortaya çıkarılmıştır. Doğuda büyük apsis içinde yapının tabanına ilişkin yapılan sondajda, tabanın yüzeye çok yakın çıkmasından, tüm duvarlarının taşındığı ve tahrip edildiği tespit edilmiştir. Bu nedenle de yer radarı verileri ışığında başlangıçta sadece yapının ana iskeleti olan duvarlarının ortaya çıkarılmasına yönelik çalışma tercih edilmiştir. Yapı konum olarak Kuzey ve Batı tiyatroları arasında kalan ve Lykos Ovası'na bakan düzlükte, kente hâkim bir noktada inşa edilmiştir. 2002 yılına kadar alanda yoğun olarak devam eden tarımsal faaliyetler ve bazilikanın taş ocağı olarak kullanılması nedeniyle, yapının temel duvarları haricinde tüm üst duvarları sökülüştür. Bunun sonucu kalabilen bazı traverten bloklar yapının doğusundaki ve kuzeyindeki yamaca doğru yuvarlanmıştır.

Kuzey Bazilikası (Kilisesi) traverten bloklardan doğu-batı yönlü, üç nefli inşa edilmiştir. Her üç nefin de doğu ucu apsisle kapatılmıştır. Yapı narteks dâhil 26x47.60m. ölçülerinde (asıl mekân 26x40.80m.dir) olup apsislere sahip üç nefli bir plan sistemine sahiptir. Yapının duvar kalınlıkları 1.00-1.30m. arasında değişmektedir. Temel duvarlarında düzgün olmayan traverten bloklar, yer yer kırılmış mermer devşirme bloklar ile kireç harç kullanılmıştır. Kuzey Bazilikası'nın (Kilisesi) doğu duvarının dış kısmında kullanım amacını tam olarak saptayamadığımız iki adet niş yer almaktadır (gen. 1.80m, der. 1.20m). Büyük olasılıkla bu nişler, çeşmeye ait olmalıdır. Nişler merkezi apsisin güney ve kuzey apsisle kesiştiği noktalara yapının doğu duvarının

6 Şimşek 2009, 423-424, Res. 1, 12.

kuzey ve güneyine simetrik bir şekilde yerleştirilmiştir. Kilisede apsislerin bulunduğu ve güney-kuzey yönünde uzanan duvarın orta kısmının aşağıya doğru düşük olması, yine depremle birlikte meydana gelen oturmayla ilişkilidir.

Yapının merkezi apsisinin genişliği 9.75m.dir. Özellikle bu alanda yapılan çalışmalar ve sondaj sonucunda yapının temelinin 3.30m. derinliğe kadar indiği tespit edilmiştir. Temelin oturduğu alan kum ve çakıl karışımı bir yapıya sahiptir. Ana apsisin batısında iç mekânda ise kireç harçtan oluşan ve zemin olarak nitelendirebileceğimiz bir alan ortaya çıkarılmıştır. Zemin çay taşı döşemeli olup, kazılarda ele geçirilen bazı mermer taban döşemeleri parçaları, kilise tabanının mermer kaplı olduğunu göstermektedir.

Bu zemini takip eden oldukça sağlam kalabilmiş künk sistemi ise yine kuzeye doğru devam etmekte olup apsisin kuzeybatı köşesinden bir dirsek batıya yönlendirilmiştir. Tabanın hemen altında olduğu anlaşılan künk sisteminin kuzey yönde bir kısmının aşağıya doğru kaymış olması, yapıyı yıkan depremle ilişkili olmalıdır ve aynı çökme apsis duvarında da görülmektedir. Yapının diğer iki apsisinin genişlikleri güneyde 4.08m. kuzeyde ise 4.10m. olarak tespit edilmiştir. Her iki apsisde merkezden kuzey-güney yönlü dik kesen yapı duvarlarına ait temel kalıntıları tespit edilmiştir. Ana apsisin iki yanında yer alan bu apsisli mekânlardan soldaki diakonikon olup kutsal eşyalar ve hazinenin saklandığı bölümdür. Sağda yer alan prothesis ise daha çok soyunma-giyinme ve ayine hazırlık mekânıdır.

Kuzey Kilisesi'nin orijinalde var olan dar narteksi içten içe 4.95x24.20m. ölçülerinde olup, alana daha sonraki dönemde yapıldığı anlaşılan ve doğu duvarı narteks ortasına kadar uzanan 9x17.25m. ölçülere sahip mekân bu bölümü karmaşık bir yapıya sokmuştur. Bu mekân kuzeyde kuzey duvarının devamı şeklinde olup güneyde daha dar tutularak yapıda asimetrik bir durum meydana getirmiştir. Bu mekânın kilisenin yıkılmasından sonra yapıldığı hem duvar izlerinden, hem de narteks içinde yer alan ve *in situ* bir *pithos*un ortasından kuzey-güney yönlü uzanan duvardan da anlaşılmaktadır. Çünkü duvar *pithos*un ortasından geçerek içini doldurmuştur. Bu *pithos* yapının ilk

evresi ile alakalı ve *in situ* olup üst kodu 282.28m. oturduğu zemin kodu ise 281.30m.dir. Diğer taraftan bu mekânın batı-doğu doğrultulu duvarları, narteksin kuzey-güney uzantılı dış duvarını bölerek geçmiştir. Ayrıca kilisenin işlevini kaybetmesinden sonra yapılan bu mekânla ilişkili batı duvarının dışında güney-kuzey doğrultulu pişmiş toprak künk sistemi açığa çıkarılmıştır.

Dar dikdörtgen narteksin kuzeybatısında ortaya çıkarılan 3.20x4.0m. ebadındaki çay taşı zemin kodunun daha altta olmasından dolayı, kiliseden daha erken bir yapının zemini olduğu anlaşılmıştır. 281.74m. kodunda bulunan bu döşeme, merkezi apsiste bulunan döşeme ile farklı kodlara sahip olup kilise taban döşeme kodu daha yukarıdadır. Ayrıca döşeme sistemlerinde de farklılıklar gözlemlenmektedir. Kuzey Kilisesi'nde neflerin böldüğü iç mekâna, apsilerin simetriğinde olan üç kapıdan girildiği duvar izlerinden anlaşılmaktadır. Buna göre kuzey giriş 2.50m. merkezi apsistin simetriğinde yer alan ortadaki ana giriş 3.20m. genişliğindedir. Güney nef girişi ise temelin bu alanda çok tahribat görmesine rağmen, kuzeyle aynı genişlikte olmalıdır. Yapının yoğun tahribata uğraması nedeniyle narteks girişleri tespit edilememesine rağmen, iki yandan ve ortadan girişlere sahip olduğu düşünülebilir. Bu kısımda da kapı ile ilgili herhangi bir bulguya rastlanamamıştır. Ancak izlerden kapı genişliği tespit edilebilmektedir. Ana apsiste yapılan sondaj, temelde düzgün olmayan apsis kavisinin üstte kesilmiş traverten bloklarla gönyelendiğini, temel ile üst sıra arasındaki kavis farkıyla ortaya koymuştur. Temellerde çay taşı, kırılmış traverten, yazıtlı-bezemeli mermer parçalar, üstte ise devşirme düzgün kesilmiş traverten bloklar kullanılmıştır.

Kazı çalışmalarında yapının üst örtüsüyle ilgili bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak taşıyıcı duvarlar ile alanda ele geçirilen çatı kiremitleri göz önüne alındığında, yapının ahşap kırma çatılı olduğu anlaşılmaktadır. Sadece duvarlarda ana mekânda güney nefin bulunduğu duvarın iç kısmında bir adet paye çıkıntısı olabilecek bölüm kalabilmiştir. Kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan bulgular, Kuzey Bazilikası'nın (Kilisesinin) M.S. 494 yılı depremi

arkasından yapıldığını ve M.S. 7. yy. başında İmparator Focas Dönemi (M.S. 602-610) depreminde yıkıldığını ortaya koymuştur. Bu yıkılışın ardından yapı tamamen fonksiyonunu kaybetmiştir. Apsisin iki yanında *pastophorion* odalarının yer almış olması, daha çok İmparator İustinianus (M.S. 527-565) Dönemiyle birlikte yapılmış olduğunu gösterebilir. Depremle yapının yıkılmasından sonra ise narteksin bir kısmını da içine alan ve kullanım amacını tam bilmediğimiz 2 odalı dikdörtgen bir mekân yapılmıştır. Bu mekân, M.S. 7. yy. depremi arkasından kentte kalan çok az sayıda çiftçi aileler tarafından kullanılmış olabilir. Kuzey Kilisesi'nde yer radarı ile tespit edilen plan, kazılarla doğrulanmıştır. Kazı çalışmaları, aynı zamanda kilisenin Korinth tapınağının üzerine yapılmadığını da göstermiştir.

VI)- Kuzey Tiyatrosu Çalışmaları (Resim: 1, 9-10)

Kuzey Tiyatrosu, Hellenistik Dönemde yapılan Batı Tiyatrosu'ndan sonra, tamamen mermerden ikinci tiyatro olarak M.S. 2. yy.ın ilk yarısında yapılmıştır. Yapı, Lykos Ovası'na bakmakta olup topografyaya uygun şekilde yamacın tamamen oyulmasıyla inşa edilmiştir ve kuzeydoğu'ya bakmaktadır⁷. Oturma basamakları ya direkt toprağın üzerine, ya da terazilemek için altına çay taşı, moloz traverten dolgu konularak yerleştirilmiştir. Tiyatronun oturma basamakları depremler nedeniyle büyük ölçüde kaymış, M.S. 7. yy. başında meydana gelen büyük deprem arkasından da kentin terk edilmesiyle birlikte alan taş ocağı olarak kullanılmış, oturma basamakları sökülmüş, tahrip edilmiştir. Bu tahribat, yoğun bir şekilde alt *cavea*dan orkestraya inildikçe artmaktadır. Özellikle orkestra alanında kırık ve döküntü halde görülen mermer bloklar bunun göstergesidir.

Günümüzde alt *cavea*da bilinen 19, üstte ise 27 oturma sırası sayılabilmektedir. Temizlik çalışmalarıyla alt *cavea*daki sayı tam tespit edilememesine rağmen 9, üst *cavea*da 16 kerkidesin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Ortada parapetlere kadar 3.02m, basamak sonu dâhil 3.60m. genişliğinde

7 Bkz. Şimşek 2007b, 213-220, Res. 71, 73abcdef, 74abcd.

diazoma ile iki *cavea*ya ayrılan yapı 112m. çapında olup sahne yay şeklinde kavislidir. Yapının üst diazoma genişliği ise 5.00m.dir. Kalıntılar üst diazomanın kemer çıkıntılarıyla hareketlendirilen tonoz örtülü olduğunu göstermektedir. Kazı çalışmaları *caveaları* ayıran orta diazoma orthostatlarının plaster çıkıntılarla hareketlendirildiğini ortaya koymuştur. 39-40m. civarındaki geniş ve derin orkestrası, Kuzey Tiyatrosu'nun su oyunları için de kullanıldığını ortaya koymaktadır. Orkestranın geniş tutulmasıyla oturma basamakları daha eğimli düzenlenmiştir. Tiyatronun sahne binası Erken Bizans Döneminde sur duvarı olarak kullanılmış olup M.S. 7. yy.dan itibaren ise buradaki blokların hemen hemen tamamına yakını taşınmıştır. Doğu yanda güneşten koruyan ve ses yankılanmalarını önleyen tente iplerinin bağlandığı direklerin geçki blokları (*velum*) yer alır.

Yapılan çalışmalarda sağlam denilebilecek nitelikte ortaya çıkarılan oturma basamaklarındaki mermer blokların; 1.45x0.53m., 1.42x0.71m., 0.75x0.66m. 0.67x0.61m. gibi değişik ölçülerde olduğu görülmüştür. Tiyatroda ortaya çıkarılan basamaklar üzerinde çok sayıda, numaralandırmayla ilgili ve oturma sıralarının hangi esnaf örgütü, dernek ya da sülâlelere ait olduğunu gösteren Grekçe harfler ve kelimeler tespit edilmiştir. Oturma basamaklarında bazen bir harf, bir oturma bölümünü kaplayacak büyüklükte bazen de daha küçük yazılmıştır. Oturma basamaklarında yoğun olarak görülen yazıtların bir kısmının ucundaki süslemeler, bir kısmının da iç içe yazılmış olması dikkat çekmektedir. Bu durum bir dönem belli bir zümre, dernek ya da sülâleyle ait olan oturma basamaklarının daha sonra iptal edilerek başka bir topluluğa tahsis edilmiş olmasıyla ilgilidir. Bazı oturma basamaklarında İmparator İustinianus I (M.S. 527-565) Dönemine tarihlenen christogramlar ile tiyatronun Erken Bizans Döneminde hâlâ kullanımda olduğunu gösteren Hıristiyanlıkla ilgili çeşitli yazıt ve işaretler tespit edilmiştir. Bütün bunlar göz önüne alındığında, bu yazıtların farklı dönemlerde yazıldığı ve tiyatronun M.S. 2. yy.dan 7. yy.a kadar kullanım gördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı oturma basamaklarında ahşap direklerin yerleştirildiği tende delikleri yer alır.

Üst *caveanın* 2. kerkidesinde alt ve üst *cavea* arasında yapılan 3.50x3.50m. lik sondaj sonunda; diazomaya ait mermer bloklar ve orthostatları ortaya çıkarılmıştır. Diazomada bulunan orthostatların alt bloklarının yüksekliği 1.30m. (tamamı 1.85m.) genişliği 1.22m. kalınlığı 0.26m.dir. Orthostat bloklarının arasında bu blokları birbirinden ayıran bölümde 0.75m. yüksekliğinde, 0.20m. genişliğinde ve 0.15m. derinliğinde plaster olabilecek mermer blok ortaya çıkarılmıştır. Bunlar orthostat sıralarına hareket kazandırmıştır. İlk kez ortaya çıkarılan ve alt ile üst *caveayı* ayıran diazoma döşemesinin 0.90m. uzunluğunda, 0.45m. genişliğinde, 0.15m. kalınlığında mermer bloklardan oluştuğu tespit edilmiştir. Bu mermer blokların, meydana gelen depremler nedeniyle kuzeye doğru kaydığı gözlenmiştir. Bu alandaki çalışmalarda alt diazomanın parapet oturma oluklarının genişliği 0.12m, derinliği 0.3m. olarak tespit edilmiştir. Kerkidesleri birbirinden ayıran basamaklarla orta diazomadan üst *caveaya* geçişi sağlayan mermer basamak dizisine ait bir blok tespit edilmiştir (uz. 0.70m., gen. 0.40m. kal. 0.23m.). Bu basamak göz önüne alındığında olasılıkla orta diazomadan üst ve alt *cavealara* geçişte 6 basamak kullanılmıştır.

Tiyatronun üst diazomasını sınırlayan duvarı ve üst diazoma zeminini bulmak amacıyla üst *caveanın* kuzeyden birinci, üçüncü ve yedinci kerkidesinin üstünde üç sondaj açılmıştır. Çalışmalar sonunda üst diazomaya ait zeminin çay taşları ve kireç katkılı harç ile oluşturulduğu tespit edilmiştir. Orijinalde bu sert zeminin üzeri mermer bloklarla döşenmiş olmalıdır. Ayrıca sondajlarda üst diazomayı çevreleyen traverten bloklardan oluşan duvar ortaya çıkarılmış ve diazoma genişliği tespit edilmiştir. Olasılıkla üst diazomanın üst yapısı tonozluydu. Tonozlu duvar önünde 0.83m. genişliğinde, 0.75m. kalınlığında, *in situ* blok ortaya çıkarılmıştır. Bu, üst diazomayı sınırlandıran çevre duvarı içinde belirli aralıklarla ayak çıkıntılarının yerleştirildiğini ortaya koymuş ve böylece tonozlu örtünün dayanıklılığı kemerlerle artırılmıştır. Ayrıca çevre duvarında görülen iki traverten *in situ* kapı lentosu, tiyatroya girişlerle ilgilidir.

VII)- *Kuzeydoğu, Kuzey ve Kuzeybatı Nekropolü Kazısı (Resim: 1, 11-15)*

2008 yılı nekropol çalışmaları; Kuzeydoğu, Kuzey ve Kuzeybatı Nekropollerinde olmak üzere üç alanda sürdürülmüştür⁸. Nekropol kazıları, Laodikeia antik kentinde mezar tiplerini tanımamızı, gömü gelenekleri (mezar başında yapılan törenler, ölü yemekleri gibi), mezar buluntusu ve tiplerine göre antik kentin sosyo-ekonomik durumunun algılanmasını, iskeletlerde yapılan incelemelerde birçok tıbbî sonuçların alınmasını ve sikkelerle tarihlenen konteksleri ile (*unguentariumlar*, kâseler, kandiller, değişik takı ve aksesuarlar gibi) kronolojinin oluşturulmasında büyük katkılar sağlamaktadır.

a)- *Kuzeydoğu Nekropolü çalışmaları (Resim: 11-12)*: Kuzeydoğu Nekropolü kazılarına, 2007 yılında yer radarı ile taranarak 1. grid olarak adlandırılan 10x20m.lik alanda devam edilmiştir ve toplamda 50 adet mezar açığa çıkarılmıştır. Bu mezarlardan 3'ü traverten tekne, 34'ü kiremit çatma ve 13'ü kremasyon kabıdır.

b)- *Kuzey Nekropolü çalışmaları*: Kuzey Nekropolü'nde yapılan çalışmalarda K12 plan karesinde 6 farklı alanda çalışılmıştır. Alanlara A, B, C, D, E ve F açması adı verilmiştir.

A Açması: Kuzey Nekropolü'ndeki ilk çalışma alanı, 1990 yılında açılan Goncalı Köyü yolunda askıda kalan mezarların kurtarılması için 5x10m. ebadındaki A açmasında başlatılmıştır. Yol kesitinde tahrip edilmiş kiremit çatma ve örgü tekne mezarlar görülmektedir.

Alanda 242.80m. kodunda başlatılan seviyeli toprak indirme çalışmaları sırasında bir mekâna ait olduğu düşünülen ve birbirlerini kesen üç adet duvar kalıntısı açığa çıkarılmıştır. Duvarın iç yüzleri freskli olup bunlar yatay bantlar ve çeşitli geometrik şekillerde kırmızı mavi ve sarı renk tonlardaki motiflerden oluşmaktadır. Bazı fresklerde kazıma ile yapılmış bezemeler de vardır. Mekânın kuzey duvarı ile olan köşesi yol açımı sırasında tahrip edilmiştir. Ayrıca doğu duvarında mekâna girişi sağlayan 1.50m. uzunluğunda eşik taşı tespit edilmiştir.

8 Bkz. Şimşek 2007b, 467-468; Şimşek 2007a, 299-325, Res. 104-123; Şimşek 2008, 110-111, Res. 12-13; Şimşek 2009, 424-425, Res. 1, 13-14.

Mekânın içerisinde yapılan çalışmalarda 241.56m. kodunda tuğlaların yan yana dizilmesiyle oluşturulan geometrik motifli (*opus spicatum*) taban döşemesi açığa çıkarılmıştır. Alanda kesitte gözlemlenen mezarlara ulaşma amacıyla yapılan çalışmalar, mezarların üst kodunda Erken Bizans Döneminde (M.S. 5-6. yy.) yapılan atölyeyle bağlantılı *opus spicatum* tuğla taban döşemesi ortaya çıkarıldığı için ulaşılamamıştır.

B Açması: Açmanın amacı, yüzeyde bir kısmı görülen silindirik mermer mezar altarını açığa çıkarmaktır. Çalışmalarda mezar altarının konulması için yapılmış, 1.25m. genişliğe sahip apsidal bir alan tespit edilmiştir. Silindirik mezar altarı yukarıdan aşağıya doğru genişlemekte olup, yüksekliği 0.87m. dir. Mezar altarının kaidesi ve üstünde taç kısmında torus-trochilos ve astragaldan oluşan profil yapılmıştır. Ön yüzünde yer alan 5 satır Grekçe yazıt epeyce tahribata uğramıştır. (harf h. 2cm, s. ara 3cm). Ἀπολλωνίδης / Σ[ι]μ[ά]δου / τοῦ Ἀπολλωνίδου / ἥρωος χρ[ηστῆ] / χαῖρε. “Apollonides’in büyük oğlu Simades’in oğlu Apollonides, iyi kahraman, elveda”.

C Açması: Bu açma yüzeyde kırık olan bölümü görülen traverten lâhdin açığa çıkarılması amacıyla yapılmıştır. Çalışmalarda lâhdin doğu ve güney yüzünde açığa çıkarılan duvarlar, bir mekân içerisine yerleştirildiğini ortaya koymuştur. Lâhit teknesi (2.30x1.14m, h. 1.00m.) oda içine doğu-batı doğrultulu yerleştirilmiştir ve kapağı mevcut değildir. Teknenin kuzey yüzünde bir kısım Grekçe yazıt görülmektedir; ancak yazıtlı kısım kırık ve tahribata uğramıştır.

D Açması: A Açması’nın yanında yapılan D Açması’nda, kuzey-güney yönlü duvarın doğusunda, kesitte tahribat olduğu gözlemlenen mezarlara ulaşmak ve bu mezarların arka sıralarında başka mezarların olup olmadığını araştırmak amacıyla 5.0x3.0m. ölçülerinde bir çalışma alanı belirlenmiştir. Kazı sonunda bu açma, A Açması ile birleştirilmiştir. Açmada farklı boyutlardaki mermer blokların yan yana konulması ile oluşturulan 4.60m. uzunluğa sahip taban döşemesi ve 1.10m. uzunluğa, 0.25m. genişliğe sahip akıtma kanalı açığa çıkarılmıştır. Bu akıtma kanalı ve taban döşemesi A Açması’nda açığa çıkarılan Erken Bizans Dönemi atölye duvarları ve taban döşemesi ile çağdaş ve bunların devamı şeklindedir.

E Açması: K12 plan karesinde 25x50m.lik alanda yer radarı ile yapılan tarama sonucuna göre alanda mezar odaları olabilecek duvar sıraları tespit edildiğinden, bu açma yapılmıştır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda freskli mezar kompleksi açığa çıkarılmıştır.

Freskli mezar kompleksi (Resim: 13-14): Freskli mezar kompleksinin doğu kenarı 7.20m, batı kenarı 10.50m, güney kenarı 11.40m, kuzey kenarı 7.60m. uzunluğundadır. Duvarları irili ufaklı traverten taşlardan ve çay taşlarıyla kireç harçlı olarak yapılmıştır. Mezar kompleksi asimetrik olarak arazinin kuzey eğimine uygun yapılmış olup planda güney yönünü oluşturan istinat duvarına göre şekillendirilmesi önemli rol oynamıştır. Mezar kompleksi içerisinde yan yana duvarları freskli ve içinde panel tekneleri olan iki mezar odası, batı önde mezar avlusu ve avlu içerisinde ise bir panel ve bir örgü tekne mezar ile güney istinat duvarı dibinde bir bothros, duvarların kesiştiği güneybatı köşede bir seki açığa çıkarılmıştır. Güney tarafta olan freskli mezar odasının üzerinin tonozlu olduğu, korniş ve bunun üzerinde yer alan kavisten anlaşılmakta olup kuzey odasının üzeri yıkıldığı için örtüyle ilgili bir veriye ulaşılamamıştır. Kuzey ve güneyde yer alan mezar odalarının girişleri batıdandır. Güneydeki mezar odasının girişinin iki yanında ve karşısında olmak üzere düz kapak taşı 3 panel tekne yer alır. Kuzeydeki odada ise üçü kuzey-güney, ikisi doğu-batı yönünde olmak üzere toplamda 5 adet üzeri düz kapak taşı panel tekne bulunur. Avluda batı duvarı dibine yerleştirilen bir adet panel, bir adet örgü tekne daha yapılmıştır.

Kuzeyde yer alan mezar odasının doğu, güney ve batı üzerlerinde kalabilen duvarlarda freskler yer almaktadır. Kuzeyde yer alan mezar odası içinde tespit edilen fresklerin geneli ele alındığında; duvarların her cephesinde dikine dikdörtgen ikişer adet iç içe siyah band ve içinde kırmızıçizgilerden oluşan panellerin yapıldığı, panellerin yan köşelerinde ve iki panel arasında ise yeşil yapraklardan oluşan bitkisel süslemelerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Süslemelerde paneller ile kapaklar arasında bir süpürgelik kısım oluşturulmuştur.

Güneyde yer alan mezar odasının duvarları dört yönde freskli olup batıda

avluya açılan girişi travertenden yapılmış profilli söve ve lento blokları ile eşik taşından oluşturur. Tonoz ve duvarlarına dört cephede pembe-kırmızı celenkler ve floral (yapraklı güller, nar, kalp) betimli freskler yapılmıştır⁹.

Kazısı yapılan avlulu mezar kompleksi, ilk kez bir mezarlık sokağı ve bunun yanında sıralanan mezarların tespit edilmesini sağlamıştır. Elde edilen buluntular, mezar kompleksinin M.Ö. Geç 1. yy.dan (İmparator Augustus M.Ö. 27-M.S. 14), M.S. 5. yy. ortasına kadar sürekli kullanıldığını ortaya koymuştur. Freskli mezar kompleksinin kuzeybatısında görülen ve belirli aralıklarla yan yana devam eden traverten bloklar, önünde yer alan çay taşı döşemeler, bir nekropol yolu ve bunun yanında sıralanan mezarların varlığını gösterir.

F Açması: Açma, yüzeyde bir kısmı görülen traverten lâhdin açığa çıkarılması amacıyla yapılmıştır. Kapağı eksik olan lâhit (2.36x1.03m, h. 1.14m), doğu-batı doğrultulu yerleştirilmiştir. Teknenin kısa kenarları olan doğu ve batı uçlarına 2 adet traverten podyum blokları (0.35x0.50m) yerleştirilmiştir. Lâhdin kuzey uzun yüzünde 3 satır düzensiz Grekçe yazıt bulunur. ((*haç*)) Σορὸς Αὐρ(ηλίου) Διονυσίου Μα- ((*haç*)) / σταυρείτου, οἰκοῦντος ἐν / Λαοδικείᾳ. “Lâhit Laodikeia’da ikamet eden Mastauria’lı Dionysos Aurelius’a aittir”. Yazıtına göre lâhit Laodikeia vatandaşı olmayan ve Mastauria’dan gelerek burada ikamet eden birine aittir. Bu lâhdin geç kullanımına ait olup yazıt karakteri M.S. 4. yy. özelliği taşır. Ayrıca lâhdin güneydoğusunda içi oyulmuş sunak taşı (0.60x0.60m) bulunmuştur.

c)- *Kuzeybatı Nekropolü çalışmaları* (Resim: 15): 2006 yılında Kuzeybatı Nekropolü alanından hafriyat çalışması için kum alınmış ve birçok mezar tahrip edilmiştir. 2008 yılında bu alanda askıda kalan mezarların kurtarılmasına yönelik çalışılmıştır. Kazılarda toplam 37 adet mezar açığa çıkarılmıştır. Bu mezarlardan 12’si tuğla örgü tekne-tuğla çatma, 17’si kiremit çatma, 1’i traverten örgü tekne, 1’i tuğla örgü-tuğla tonozlu, 3’ü traverten örgü-traverten tonozlu ve 3’ü toprağa basit gömü yapılan mezarlardır.

9 Efes Yamaç Evlerde ele geçen benzer freskler M.S. 5. yy. ortalarına tarihlenmiştir (Bkz. V.M. Strocka, Die Wandmalerei Der Hanghäuser in Ephesos, Forschungen in Ephesos VIII/1, Wien, 1977, 110-112, Abb.236-243).

Kuzeybatı Nekropolü topografyaya göre, doğu, kuzey ve batıya eğimli yamaçlar üzerinde yayılmıştır. Alanın yoğun kum olması nedeniyle, açılan mezarlarda su ve havayla temastan dolayı hem iskeletlerde, hem de mezara bırakılan hediyelerde erime ve deformasyonların yoğun olduğu tespit edilmiştir. Kazısı yapılan alanlarda özellikle mezar tipolojisi bakımından yeni ve farklı örnekler ortaya çıkarılmıştır. Kuzeybatı Nekropolü'nde ortaya çıkarılan mezarlarda ağırlıklı kiremit, tuğla ve traverten blokların kullanıldığı tespit edilmiştir. Kazılan mezarlar; kiremit çatma mezarlar, tuğla örgü tekne ve tuğla çatma mezarlar (bunlar ikiz tip ve tek tip olarak ikiye ayrılır), örgü tekne mezarlar, örgü tekneli tonozlu mezarlar (bunlar tuğla ve traverten örgülü, tek ya da ikiz tiplidir) ve basit toprak gömüler olmak üzere çeşitli tiplere ayrılırlar. Mezarlarda ele geçirilen buluntular M.S. 1-3. yy.lara tarihlenmektedir.

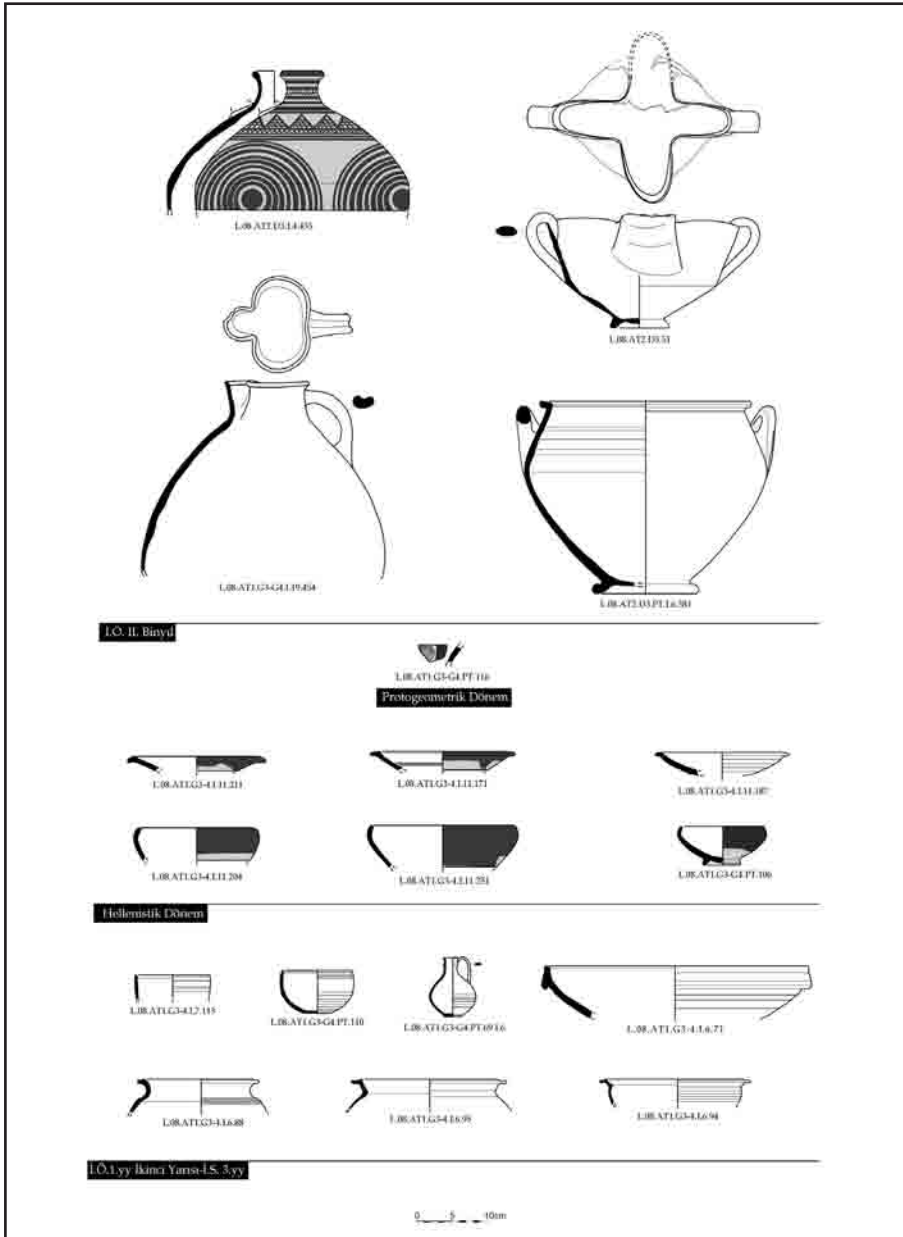

Resim 1: Kazı alanlarının kent planı üzerindeki durumları (Asopos Tepesi, Doğu Bizans Kapısı Kuleleri, Doğu Bizans Nymphaeumu, A Evi, Kuzey Bazilikası (Kilisesi), Kuzey Tiyatrosu, Kuzeydoğu, Kuzey ve Kuzeybatı Nekropolü)

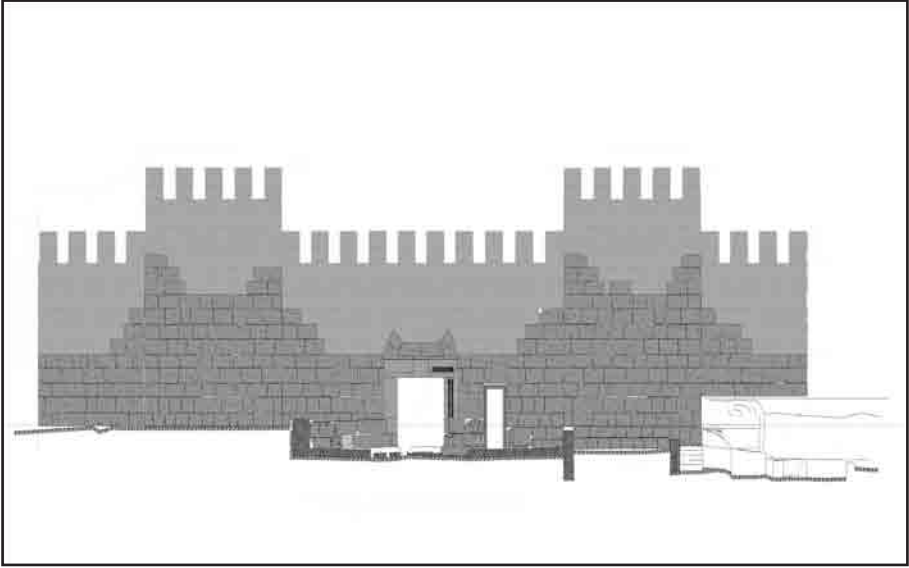
Resim 2: Asopos Tepesi 1 ve 2'nin havadan görünümü

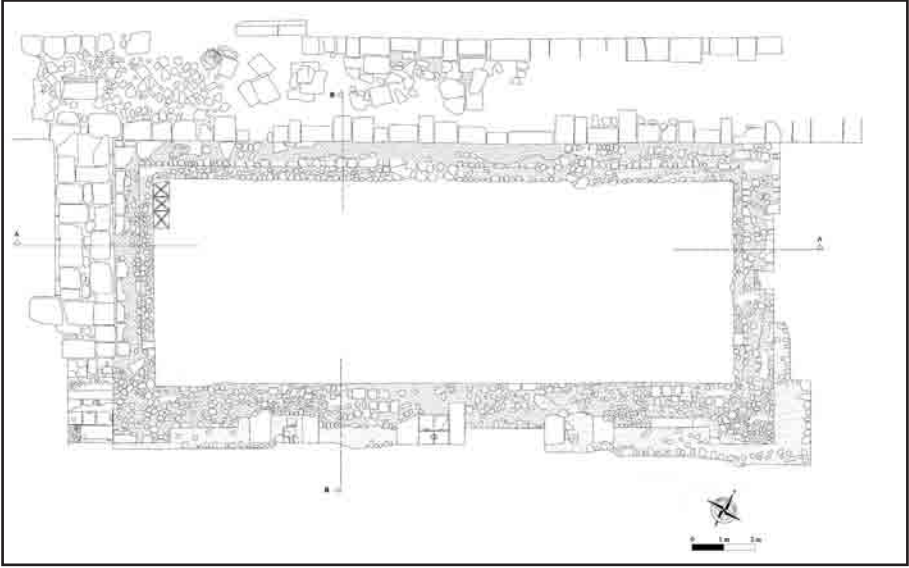
Resim 3: Asopos Tepesi kronolojik seramik buluntuları çizimi

Resim 4: Restorasyonu tamamlanan Suriye Caddesi, Doğu Bizans Kapısı ve Nymphaeumu

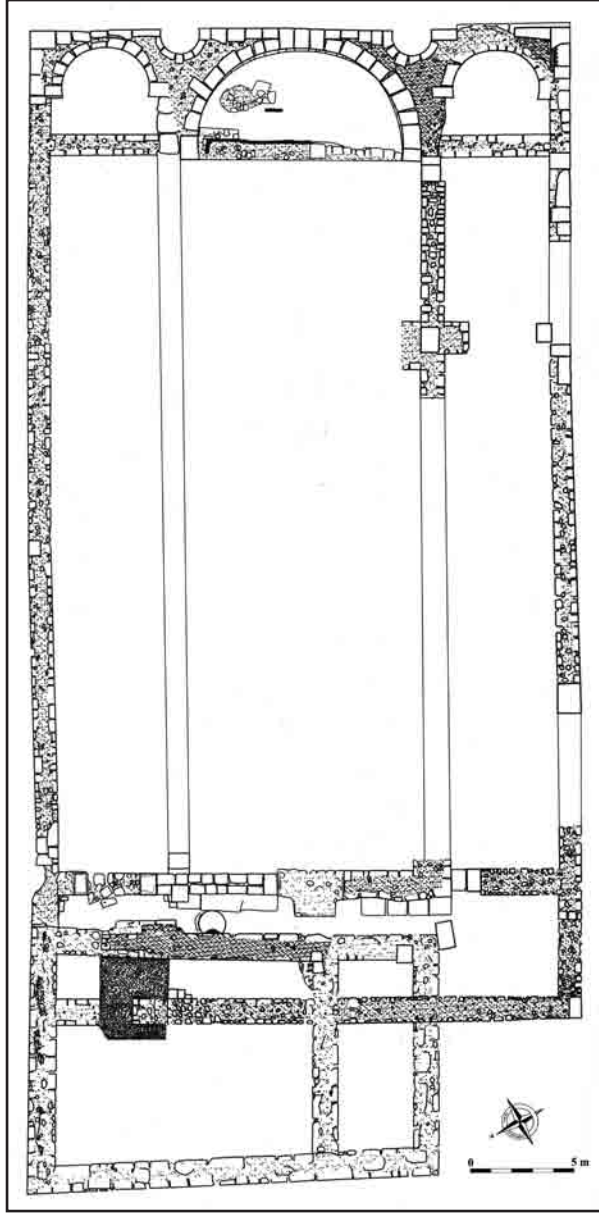
Resim 5: Doğu Bizans Kapısı ve kulelerin tasarım denemesi

Resim 6: Doğu Bizans Nymphaeumu planı

Resim 7: A Evi'nin kazı sonrası havadan görünümü

Resim 8: Kuzey Bazilikası (Kilisesi) planı

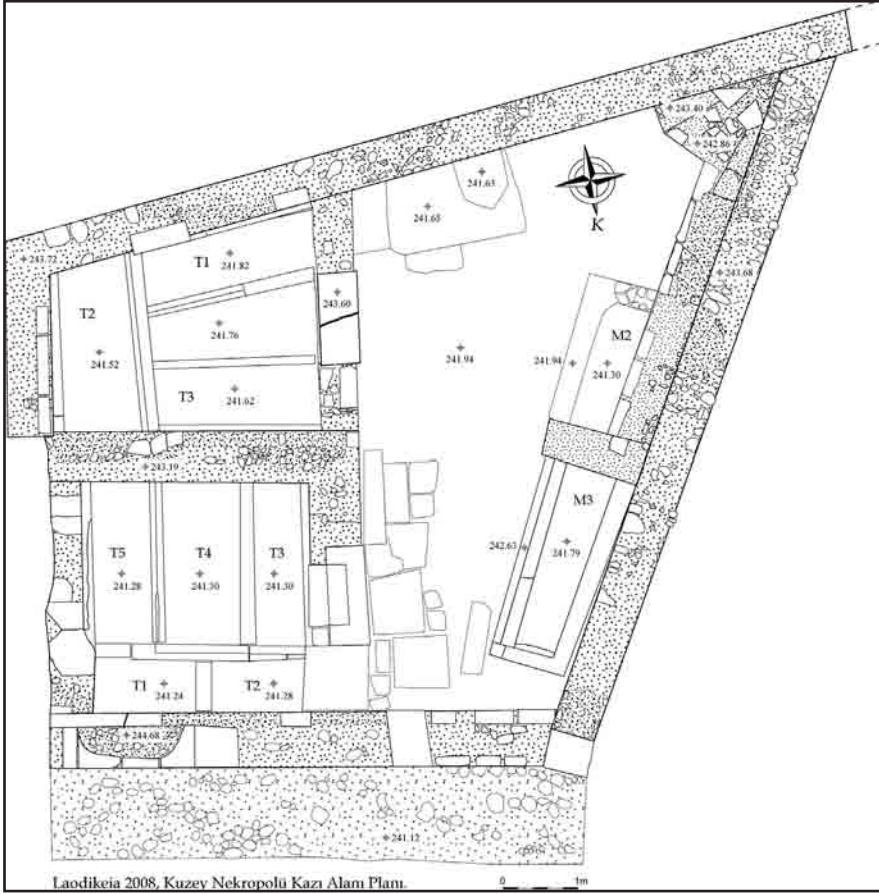

Resim 9: Kuzey Tiyatrosu'nun basamak temizliği sonunda havadan görünümü

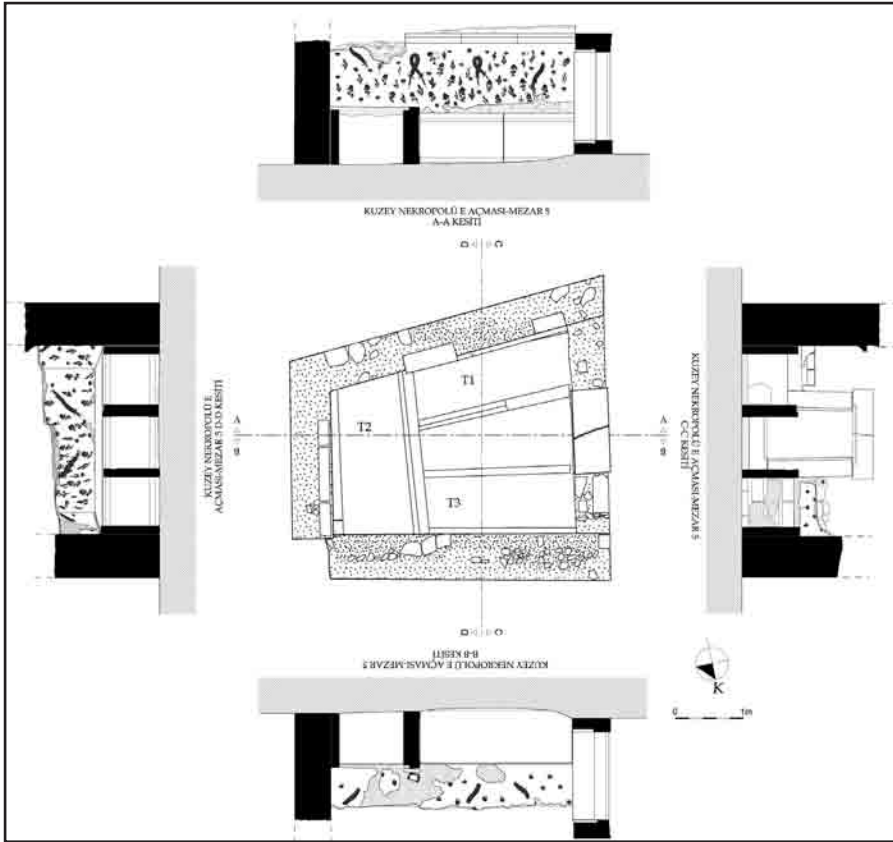
Resim 10: Kuzey Tiyatrosu'nda oturma basamakları üzerinde esnaf loncalarının yerlerini gösteren yazıtlar

Resim 13: Kuzey Nekropolü Freskli Mezar Kompleksi planı

Resim 14: Kuzey Nekropolü Freskli Mezar Kompleksi'nden tonozlu mezar odası freskleri (M.S. 5. yy. ortaları)

Resim 15: Kuzeybatı Nekropolü'nde ortaya çıkarılan mezarların genel görünümü